

# La disrupció de la veu d'Alda Merini en la poesia catalana actual\*

Begoña Pozo-Sánchez

Universitat de València. Facultat de Filologia, Traducció i Comunicació

Avinguda de Blasco Ibáñez, 32

46010 València

begona.pozo@uv.es

ORCID: 0000-0002-9306-7276



## Resum

La investigació que proposem s'incorpora a la tendència dels últims anys dels estudis poètics i traductològics dedicada a recuperar les obres capitals de dones que han estat silenciades i marginades del cànon en funció de criteris, quasi sempre, extraliteraris. Una autora com Alda Merini, candidata al Nobel, fins fa ben poc temps era una desconeguda per al públic en català i, de fet, el seu llibre més destacable, *La Terra Santa*, no havia estat traduït mai. L'any 2016 aparegueren dues traduccions importants de la seua obra —*La clínica de l'abandó* i *La Terra Santa*—, que, molt parcialment, corregeixen aquest deute. La recuperació actual de l'obra de Merini per mitjà de traduccions forma part d'una tasca necessària de visibilització de les genealogies poètiques, amb les implicacions posteriors de revisió del cànon literari.

**Paraules clau:** Alda Merini; traducció poètica; gènere i traducció; genealogies; cànon.

**Abstract.** *The discordant voice of Alda Merini in Contemporary Catalan Poetry*

The research we propose here is part of the recent trend of poetic and translation studies devoted to the recovery of major works by women who have been silenced and marginalized from the canon based on criteria that are, for the most part, extraliterary. An author like Alda Merini, proposed for the Nobel Prize, was unknown to the public in Catalan until recently and, in fact, her most remarkable book, *La Terra Santa*, had never been translated. In 2016, two important translations of her work —*La clínica de l'abandó* and *La Terra Santa*— were published, thereby setting right this debt, albeit only in part. The current process of recovering Merini's work through translations is part of the necessary endeavour of contributing to the visibility of poetic genealogies, thus triggering subsequent revisions of the literary canon.

**Keywords:** Alda Merini; poetic translation; gender and translation; genealogies; canon.

\* Aquesta investigació s'ha fet dins del marc del projecte R+D+I *Cultura y nuevos movimientos sociales: prácticas, discursos y representaciones* (FFI2014-55207-P), subvencionat pel Ministerio de Economía y Competitividad i dirigit per la IP Núria Girona Fibla (Universitat de València).

## Sumari

- |   |   |
|---|---|
| 1. Les relacions entre la literatura italiana i catalana: aproximació a una història fragmentària | 2. I arriba des del silenci, com una ferida oberta, la veu «nova» d'Alda Merini |
|   | Referències bibliogràfiques   |

La casualitat i la curiositat esdevenen sovint, i no debades, el punt de partida per a la investigació. En aquest cas, com a professora de Filologia Italiana que necessita treballar a l'aula amb textos literaris italians —generalment poètics— traduïts al català, assabentar-me primer del treball de traducció de *La Terra Santa* —obra capital de la poetessa contemporània italiana Alda Merini—, a càrrec de Nora Albert, fou una alegria. I que la seua traducció poguera finalment veure la llum, una gran notícia. Però que, al mateix temps, es publicara quasi paral·lelament la traducció de *Clinica de l'abbandono*, de Merini mateixa, a càrrec de Meritxell Cucurella-Jorba, fou definitivament una festa. Havíem passat de no tenir traduïda cap obra d'Alda Merini a tenir-ne dues el mateix any.<sup>1</sup> Fins ara, es podia trobar algun poema dispers —especialment en revistes literàries o arxius digitals—, però cap llibre de forma integral i fàcilment a l'abast. Per tant, la felicitat fou doble. De sobte, però, sorgiren preguntes inevitables —per què Alda Merini s'havia traduït al català? Per què ara? Per qui? Per a qui? En quines editorials i amb quina finalitat?—, algunes amb respostes conegudes i d'altres per esbrinar; perquè, com apuntava Francesc Parcerisas quan parlava de traducció, edició i ideologia:

Tradició i cànon cultural són, en la nostra història, dues cares d'una mateixa moneda, tant quan una traducció té una finalitat comunicativa important o quan només és un acte simbòlic —i, en aquest sentit, sovint fundacional. (1995: 94)

Tot això, sense oblidar el *mantra* dels «elements suposadament intraduïbles de la traducció literària», segons Salvador Oliva (1995: 91); o de la constant reflexió al voltant de les dificultats i de les estratègies per a la traducció de textos poètics (Barjau 1995; Bonnefoy 2002; Siles 2001, 2005; Brossard 2017), que bé podrien resumir-se en les reflexions de Carles Riba al pròleg de les *Elegies de Bierville*, quan afirmava que:

Un poema no s'explica; és a dir, les seves paraules no són intercanviables per unes altres, el seu cant no pot ésser dut més ençà de les nocions i de les imatges que comporta, perquè justament la seva comesa és dur el lector més enllà d'elles, pel camí d'una veu insubstituïble. (Riba 1942)

1. Durant el procés de recerca i escriptura d'aquest article, també fou editada la traducció de *Delirio amoroso* (1989) en edició bilingüe. L'editorial Prometeu, gràcies novament a la traducció de Meritxell Cucurella-Jorba, va publicar en edició bilingüe aquest *Deliri d'amor* (2017), descrit per la seua traductora com a «crònica interior en prosa lírica».

Malgrat la dificultat inherent a la traducció literària i, en concret, a la poètica, ha estat una pràctica reiterada al llarg dels segles —amb exemples més o menys reeixits—, i ha provocat una reacció similar a la de la «síndrome d'Estocolm», tal com assenyala Miguel José Hagerty (2005: 121-128); però també manifesta alhora que el diàleg entre literatures —en gran mesura determinat per la translació lingüística— és la peça clau per a la construcció de totes les literatures, perquè, com afirma Isabel Hernández: «el proceso traductológico es uno de los determinantes fundamentales para la constitución del cánón literario» (2015: 18). Aquest mecanisme dialògic —i ideològic— va dur Itamar Even-Zohar a proposar l'any 1978 que els textos traduïts foren incorporats a la seua noció sistèmica d'anàlisi de la literatura.<sup>2</sup> En la mateixa línia s'expressa Adriana Boria quan considera que:

La operación de *traducción* constituye un mecanismo básico en la concepción de la cultura como «memoria no hereditaria de una colectividad» (Lotman 2000: 173) puesto que sin una traducción constante de lenguajes y de textos no sería posible la existencia de una sociedad. (2008: 59)

Així, doncs, en funció dels conceptes «text cultural» i «semiosfera» emprats per Iury Lotman, Boria estableix que:

[...] sin las operaciones de traducción que se realizan en las fronteras internas y externas, tampoco se podrían efectuar los procesos de identificación y de diferenciación que caracterizan a las diversas culturas. El mismo concepto de frontera como un espacio que pertenece al interior y al exterior de la semiosfera también comprende la actividad de traducción: es la suma de los traductores como «filtros bilingües» a través de los cuales los textos se «traducen» a otros lenguajes. (2008: 59-60)

Precisament, aquesta idea de «filtre» és fonamental per a entendre com ha funcionat el sistema literari per establir el cànon —occidental, eurocèntric, patriarcal i, en conseqüència, reduccionista, irreal i desequilibrat— que, sense una presència marcada de dones autores i/o traductores, ha provocat la invisibilitat de bona part de la producció literària, especialment durant el segle xx. Hi insistim: «especialment durant el segle xx», perquè és el moment històric durant el qual la presència de les dones als diversos àmbits ja és inqüestionable, tot i que les estratègies d'ocultació i infravaloració han actuat sempre al llarg de les èpoques anteriors i continuen actuant.<sup>3</sup> Per això assistim, en aquests darrers anys, a

2. EVEN-ZOHAR, I. (1978). «The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem». Dins: HOLMES, J.S; LAMBERT, J.; VAN DEN BROECK, R. (ed.). *Literature and Translation: New Perspectives in Literary Studies*, Acco, p. 117-127.
3. Un exemple ben clar el coneguèrem quan la professora i poetessa Nieves Álvarez va fer públic el seu estudi *Descubrir lo que se sabe. Estudio de género en 48 premios de poesía* (Ediciones Tigres de Papel y Asociación Genealogías, Madrid, 2017). Aquest informe analitza els premis literaris en espanyol amb finançament públic i dotació superior a 5.000 € des de l'any 1923 fins al 2016. El resultat és demolidor. Pel que fa als membres dels jurats: el 84 % són homes i el 13 % són dones —les quals actuen com a secretàries; per tant, sense vot. Pel que fa a guanyadors i guanyadores, el desequilibri és també força evident: Premio Loewe, 1 dona de 28; Premio Casa de América, 2 de 16; Generación del 27, 3 de 19; Premio Nacional, 5 de 40; Tiflos, 4 de 30; Premio

una consciència cada vegada més forta de la necessitat de reivindicar les genealogies de dones, que és un moviment a hores d'ara imparabile, si tenim en compte totes les accions que des de diversos àmbits —creatiu, investigador, divulgatiu, educatiu, etc.— i en diversos territoris es van produint per tal de visibilitzar sense complexos la tasca feta per dones al llarg de la història literària. Això implica una concepció arqueològica del fet literari per a investigar en profunditat la producció de les dones, sense oblidar que també comporta fer recerca en àmbits i períodes de temps força amplis. Una tasca, de ben segur, titànica, però que cal fer si volem entendre el fenomen literari en tota la complexitat. En aquest sentit, el lligam entre canón i traducció és profund; com explica Bush:

[...] toda traducción literaria rompe el canon nacional porque, al asimilarse a través de la traducción misma y del proceso editorial, introduce en el espacio lector de aquellos que no pueden leer en la lengua original una obra que de otra forma continuaría siendo para ellos un montón de letras o símbolos sin significado. (1998: 128)<sup>4</sup>

Si tenim en compte aquesta idea de trencament del «canón nacional» mitjançant les traduccions, es posa en evidència el seu caràcter revulsiu a l'hora de modificar l'*status quo* imperant dins del sistema literari. Des d'aquesta perspectiva, podem intuir que les conseqüències lligades a la incorporació de les traduccions als canóns nacionals afectarien necessàriament el concepte anquilosat de «canón universal» i, com suggereix Isabel Hernández a partir del concepte d'originalitat aportat per Walter Benjamin al seu text «La tasca del traductor» (1923), la relació entre «lo nacional y lo transnacional» (2015: 25). Així, doncs, des que Goethe encunyara el terme «Weltliteratur» l'any 1827 fins a les revisions més actuals del concepte de «literatura mundial», el que resulta evident per a la disciplina de Literatura Comparada i per als Estudis de Traducció és que solament la tasca de qui tradueix permet l'accés als textos —perquè sense el coneixement de la llengua romandrien en una àrea oculta i no podrien ser llegits mai—, i, per tant, tot i haver estat una tasca de vegades subsidiària de l'original, amb la revisió progressiva i la reflexió cada volta més profunda entorn de la tasca traductològica, s'ha posat en evidència el valor creatiu del text traduït, valor que Benjamin ja havia apuntat:

[...] la traducción sería imposible si la semejanza con el original fuese la aspiración de su más íntima esencia. Pues durante la prolongación de su vida, que no

---

de la Diputación de Soria, 6 de 35; Premio Ciudad de Alcalá, 3 de 60... I així podríem completar la seqüència amb la resta de premis. Per tant, tot i ser un segle amb una presència quantitativa i qualitativa de dones ben marcada i nombrosa, encara hi ha mecanismes de resistència que intenten mantenir en la invisibilitat la producció literària de les dones; és a dir, continuen exercint una violència simbòlica dins de l'àmbit intel·lectual. Ara, amb els números al davant, encara serà més difícil justificar certes tendències i herències del sistema literari que es va obrint, encara que siga amb resistències, a un canón més plural.

4. BUSH, P. (1998). «Literary translation. Practices». BARKER, M. (ed.). Dins: *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Londres: Routledge, p. 127-130.

debería denominarse así, si no fuera transformación y renovación de lo vivo, el original cambia. (1996: 338)

Seguint aquesta idea, i des de l'òptica de la relació profunda entre literatura comparada, cànnon i traducció, Hernández ens recorda les potencialitats de les traduccions quan afirma que:

La literatura no solo sobrevive gracias a las traducciones, sino que gana nuevos significados y relevancia cada vez que cruza una frontera geográfica, cultural y lingüística. El mismo Goethe estimaba sobremanera la labor de los traductores como uno de los aspectos esenciales para el intercambio internacional, algo que hoy en día es una evidente realidad en todos los aspectos de nuestra vida cotidiana. (2015: 32)

Aleshores, si tenim en compte les reflexions anteriors, s'evidencia la connexió entre els conceptes de cànnon i traducció —considerats com a eixos determinants per a la construcció de la literatura mundial—, i, per tant, també hauríem d'assumir que la voluntat de recuperació arqueològica de textos fonamentals escrits per dones no afectaria només la producció en la llengua pròpia, que ha estat silenciada, sinó també la producció en altres llengües, la qual, sense la possibilitat de ser traduïda, ha estat amagada al públic lector en general i, en especial, a les dones —a les quals ha estat doblement negada la seua genealogia. I torna ací l'ham de la curiositat, és a dir, les preguntes inicials que ens fèiem sobre les dues traduccions recents d'Alda Merini: per què s'havia traduït? Per què ara? Per qui? Per a qui? Des de quines plataformes? Amb quina finalitat? Totes aquestes preguntes responien, inevitablement, a l'encreuament que s'obria entre aquests reptes traductològics i el territori al qual dediquem de fa temps la nostra investigació: l'escriptura de dones migrants. Aquest espai, en permanent obertura i transició, és un lloc —també podria ser un *no-lloc*, per dir-ho amb Marc Augé, tot i que no renunciariem a la conceptualització simbòlica d'aquests espais de transitorietat—<sup>5</sup> permeable i mal·leable als discursos que el travessen —la poesia, les llengües, el gènere i la migració— i que el configuren com un espai ric, polimòrfic, mòbil, sense fronteres definides i, per això mateix, en conflicte permanent. Si ens colloquem en aquest punt —teòric i creatiu—, som inevitablement a la intempèrie. Tanmateix, aquesta desprotecció aparent troba recer en les paraules, i fa brollar el sentit i ens arrela en els discursos a les realitats complexes que som i que ens construeixen. En aquesta lluita dialògica, no només les produccions en una llengua tenen les seues lectures, sinó les traduccions que es fan en eixa mateixa llengua i que passarien a formar part del seu discurs literari, tal com proposa la teòrica Antònia Cabanilles quan analitza la relació entre l'escriptora canadenca Nicole Brossard i el seu traductor al català, Antoni Clapés.<sup>6</sup> De fet, és Brossard mateix

5. Marc Augé defineix els *no-llocs* com a espais de transitorietat desproveïts de càrrega simbòlica per a ser considerats llocs.

6. Aquesta pregunta es planteja al final de la ressenya «Traduir: refer el món», publicada a la revista *Caràcters* (80, tardor 2017), amb motiu de la traducció al català de l'assaig de Nicole Brossard *I de sobte sóc aquí a punt de refer el món* (AdiA Edicions, 2017).

que, al capítol final de l'assaig *I de sobre sóc aquí a punt de refer el món* (2017), indica que «cap llengua no reposa en l'universal» (2017: 63) i que «la traducció esdevindrà així un nou gènere de l'impossible, com ho van ser i ho són encara les nostres anades i tornades dels mons de la imaginació i de la ficció als de la realitat» (2017: 64). Precisament, «el poder de transitar entre les paraules dels morts i dels vius» (2017: 65), com apunta Brossard, és la manifestació de la força de la hibridació textual que, segons Pilar Godayol, n'és la clau de la transformació cultural:

Una visió de la cultura més prometedora se'ns manifesta en traducció quan es deixen d'entendre les representacions culturals com a emplaçaments perfectes i es passen a concebre com a fronteres interactives. Acceptar la qualitat híbrida de les textualitats és un factor decisiu per a la traducció com (a) dona. Els textos són miralls de textos carregats de materials lingüístics i culturals diversos sense essències constitutives ni funcions universals. Els col·lectius estaticistes promocionen unes lectures i en reprimeixen unes altres en nom de l'ordre. Presenten una cultura com un seti d'harmonia i conciliació, ignorant que es tracta d'una forma viva en mutació permanent. (2000: 122)

Aquesta última citació aclareix encara més el poder de transformació que correspon a la paraula-pont amb totes les seues potencialitats, perquè, com es demana la poetessa Ana Blandiana quan reflexiona al voltant de la idea que «qualsevol llibre és una ampolla llançada al mar» (2017: 51), es preocupa inevitablement per les possibilitats de comprensió que s'obrin o es tanquen a partir de la llengua compartida —o no—: «El trobarà o no algú? Aquesta és la pregunta. I el que el trobi, ¿coneixerà la llengua en què ha estat escrit?» (2017: 52). I ací, les traductores d'autores —com és el cas de Nora Albert i Meritxell Cucurella-Jorba— han estat, són i seran una peça fonamental de l'engranatge, perquè ens permetran assolir una cultura literària —en definitiva, social— més justa i igualitària.

## 1. Les relacions entre la literatura italiana i catalana: aproximació a una història fragmentària

Amb les coordenades proposades per Godayol pel que fa al «gènere» i a la «traducció», convindria que abans de passar a l'anàlisi de les representacions culturals que ens arriben amb les traduccions d'Alda Merini al català —totes dues, com ja hem indicat, de l'any 2016— fetes per les poetesses Meritxell Cucurella-Jorba i Nora Albert, dedicàrem unes quantes pàgines a situar-nos dins de l'arqueologia del gènere i la traducció en català.

Al número tres de la revista *MonTi* (2011),<sup>7</sup> monogràfic de la Universitat d'Alacant dedicat a «Dona i Traducció: geografies, veus i identitats», una sèrie d'investigadores i investigadors aborden la situació d'aquesta interrelació en l'àmbit peninsular. Dins de la sèrie d'articles dedicats a una «geografia variable» (Santaemília 2011: 32), els textos d'Olga Castro, Pilar Godayol i Nuria Brufau

7. Disponible al web <<https://dti.ua.es/es/monti-catalan/monti-arxius.html>>.

dibuixen, en paraules de Santaemilia: «un mapa humano irregular, incompleto y en vertiginosa transición» (2011: 31), és a dir, aquell territori en moviment continu del qual parlàvem adés. Precisament, és al text de Pilar Godayol —«Gènere i traducció en català. Bases arqueològiques per a un estat de la qüestió»— que s'ofereix una «visió panoràmica sobre la intersecció de la traducció i els estudis de gènere en el context de la llengua catalana» (2011: 53), amb la voluntat de convertir-se en «un punt de partida per a recerques futures» (2011: 53). Han passat pocs anys des d'aquesta visió global que aportava Godayol al seu estudi, en què conclouia encertadament que:

En qualsevol cas, amb els estudis que disposem actualment podem concloure que les traductores catalanes del segle xx ens han deixat una magnífica herència, molt sòlida en traduccions i moderadament rica en escrits sobre la traducció, que ens esperona a perseguir els reptes de la traducció en femení que ens planteja aquest inici de segle xxi. (2011: 65)

Amb el seu propòsit d'arqueologia de la traducció en català, i seguint el camí apuntat per Ramon Pinyol<sup>8</sup> quan afirmava que «en el segle XIX no va ser fàcil ser escriptora, i menys en català, i menys encara, ser traductora al català», Godayol rescata una sèrie de noms —Francesca Bonnemaison de Verdager (1872-1949), Carme Montoriol (1893-1966), M. Teresa Vernet (1907-1974), Rosa Leveroni (1910-1985), Anna Murià (1904-2002), Carme Serrallonga (1909-1997), Maria Aurèlia Capmany (1918-1991), Montserrat Abelló (1918-2014), Johanna Givanel (1907-1989), Hermínia Grau de Duran (1897-1982), Eulàlia Duran (1934), Helena Vidal (1946), Maria Àngels Anglada (1930-1999), Helena Valentí (1940-1990), Maria Antònia Oliver (1946) i Maria-Mercè Marçal (1952-1998)— per especificar quina ha estat la seua dedicació a la traducció en català. Actualment, a més, caldria anar-hi afegint d'altres noms de referència per a poder completar aquesta magnífica genealogia de traductores, com poden ser els de Dolores Udina (anglès-català), Monica Zgustova (txec/rus-català), Simona Škrabec (eslovè/serbi-català) o Anna Casassas (italià/francès-català).<sup>9</sup> Per al nostre argument, en canvi, ens interessa especialment el cas de Maria Aurèlia Capmany; no només perquè siga una de les traductores més estudiades —com indica Godayol—, sinó

8. PINYOL, R. (2006). «Les escriptores catalanes vuitcentistes i la traducció». *Quaderns. Revista de Traducció*, 13. p. 67-75.

9. Aquestes són les obres en italià traduïdes per Anna Casassas, segons el *Curriculum Vitae* que la traductora ha enviat a l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana i que pot consultar-se en línia (<<https://www.escriptors.cat/files/Anna%20Casassas.pdf>>): *La cena de le ceneri*, de Giordano Bruno; *In cosa crede chi non crede?*, d'Umberto Eco i Carlo Maria Martini; *Danubio*, *Microcosmi*, *Alla cieca*, *L'infinito viaggiare* i *La storia non è finita*, de Claudio Magris; *Lezione americane*, d'Italo Calvino; *Un filo di fumo* i *Privo di titolo*, d'Andrea Camilleri; *Next*, *Senza sangue* i *Omero*, *Iliade*, d'Alessandro Baricco; *La solitudine dei numeri primi*, de Paolo Giordano; *Estate al lago*, d'Alberto Vigevani; *Montedidio*, d'Erri de Luca; *Le avventure di Pinocchio*, de Carlo Collodi; *Lasciami andare, madre*, de Helga Schneider; *Il fumo di Birkenau*, de Liana Millu; *L'arte della gioia*, de Goliarda Sapienza; *La follia che viene dalle Ninfe*, de Roberto Calasso, i *Mille anni che sto qui*, de Mariolina Venezia.

perquè entre l'any 1963 i el 1968 va traduir per a Edicions 62 nombroses novel·les, en les quals destaquen els noms d'Italo Calvino, Pier Paolo Passolini, Vasco Pratolini, Cesare Pavese, Carlo Cassola i Elio Vittorini, és a dir, els autors vinculats al moviment literari italià del *Neorealismo* —tot i que també va traduir altres autors, com Lionni o Pirandello. Aquests autors, amb les seues obres escrites durant la postguerra, van ser determinants per al discurs cultural de l'època, perquè la seua cosmovisió va tenir un gran ressò al cinema italià, en què directors com Visconti, Rossellini, De Sica, De Santis, De Robertis o Fellini traslladaren de manera paral·lela les seues obsessions artístiques i ideològiques i, sobretot, convertiren el discurs audiovisual en un mètode de crítica, és a dir, en un instrument polític. El trasbalsament que va implicar el *Neorealismo* per a la cultura italiana de la segona meitat del segle xx fou decisiu, com també per a la resta de sistemes culturals pròxims.

Si ara fem un exercici d'elasticitat temporal i pensem en les obres que, de manera més sistemàtica, es tradueixen de la literatura italiana actual, hi trobarem alguns punts de contacte: la majoria de les obres traduïdes són d'autors —no d'autores—;<sup>10</sup> la majoria de les traductores són dones;<sup>11</sup> la majoria de les obres es tradueix en una forma que quasi podríem qualificar d'*espasmòdica*, és a dir, amb molta força i en un breu període de temps —cosa que genera, per tant, grans llacunes i traduccions que podríem qualificar a hores d'ara encara d'*intermitents*. Uns exemples significatius i complementaris de l'anomenada «política de la traducció» (Camps 2003: 301) podrien ser els de Natalia Ginzburg —autora canònica del xx— i Elena Ferrante —fenomen actual i encara per esbrinar—, perquè de totes dues, amb poc temps de diferència, se n'ha arribat a un nombre d'obres significatives —situació similar, d'altra banda, a les traduccions d'Alda Merini. De Natalia Ginzburg ja n'ha aparegut en català *La ciutat i la casa* (2014, Club Editor), traduïda —també— per Meritxell Cucurella-Jorba; *Les petites virtuts* (2015, Àtic dels Llibres) i *El camí que porta a ciutat*, en traducció d'Alba Dedeu (2016, Edicions de la Ela Geminada). Aquestes tres traduccions signifiquen, en realitat, la redescoberta per al públic lector català d'una autora que ja havia estat traduïda: l'any 1989 Mercè Trullén publicava la seua traducció de *Vocabulari familiar* amb Proa; l'editorial Eumo, l'any 1990 —un any abans de la mort de l'escriptora— havia traduït *La ciutat i la casa* —en traducció de Fina Figuerola—; Columna Edicions, l'any 1999, va publicar *Les veus del vespre* —en traducció d'Esteve Farrés—, i *Estimat Michele* —traduït per Teresa Muñoz Lloret— fou publicat a Edicions 62 l'any 2008. Pel que fa al cas d'Elena Ferrante, trobem que quatre anys després de la seua aparició a Itàlia, La Campana publicà en català *L'amiga genial* (2015), *Història del nou cognom* (2016), *Una fuig, l'altra es queda* (2016) i finalment *La nena perduda* (2016). En la traducció d'aquesta tetralogia —amb

10. Si consultem la llista proporcionada per Anna Casassas mateixa, podem notar la diferència quantitativa entre les obres traduïdes d'autors (18 de 22, és a dir, el 81,81 %) i d'autores (4 de 22, és a dir, el 18,18 %).

11. Com indica Assumpta Camps al seu article «20 anys de literatura italiana de dona en traducció» a *Estudis de llengua i literatura catalanes / XLVI: Miscel·lània Joan Veny / 2*, Abadia de Montserrat, 2003, p. 301-312.



tres volums publicats el mateix any, dada no gens menyspreable des del punt de vista del mercat literari i dels interessos editorials— hi han participat dos traductors: Marta Henández Pibernal, que s'ha fet càrrec del primer i del tercer volums, i Cesc Martínez, que s'ha ocupat del segon i del quart.

Aquests dos exemples són força eloqüents per a insistir en les tesis de la professora Assumpta Camps, quan l'any 2003, al seu article «20 anys de literatura italiana de dona en traducció», ja apuntava qüestions decisives per a revisar la «política de traducció» i arribava a la conclusió que:

Certament, no tot el que es produeix és susceptible de ser traduït, a Itàlia com a casa nostra (sens dubte també, i especialment, a casa nostra) però la comparació ens parla d'una desigualtat clamorosa, i d'unes directrius en la política de traducció, si més no en el passat, que podríem anomenar, benèvolament, de condescendència. Unes directrius, tot sigui dit, que si bé hem d'admetre que han variat en una època molt recent, ha estat per fer-ho en un sentit que obeeix quasi exclusivament a les lleis del mercat, les quals s'han acabat imposant arreu. Que la producció de llibres (en la qual s'inscriu la producció de traduccions) és un negoci, resulta un fet innegable, però entre l'edició amb vocació exclusivament resistencial (és a dir, per amor a l'art i amb esperit de sacrifici), i la producció editorial orientada més a la venda que no pas a la lectura hi ha, creiem, un marge d'actuació prou digne. (Camps 2003: 312)

A l'estudi de Camps s'analitza de manera més extensa el que l'autora considera el gros de la producció literària italiana traduïda, és a dir, la «producció narrativa»: conjuntament amb els *best-sellers*, són els llibres que presenten un nombre més alt de traduccions al català. Els altres dos grups que conformen els quatre grans blocs, segons Camps, a l'hora d'analitzar el tipus de «literatura italiana de dona» són la literatura infantil i les biografies i llibres de poesia. Precisament, el seu comentari sobre les traduccions de llibres de poesia es manté en la línia dels diversos arguments que ja s'han anunciat a les pàgines precedents:

A una gran distància se situen les traduccions de biografies i de poesia, la qual no és insignificant, tot i que presenta grans buits (enormes, si considerem l'absència absoluta d'algunes autores de relleu en el panorama italià contemporani). (2003: 304)

## **2. I arriba des del silenci, com una ferida oberta, la veu «nova» d'Alda Merini**

Ara és el moment adient per a tornar a la realitat que apuntàvem sobre la recepció de l'obra de Merini en català. Amb les dades que tenim a l'abast podem afirmar que l'obra poètica d'Alda Merini (Milà, 1931-2009), una de les poetesses cabdals de la literatura italiana de la segona meitat del segle xx, ha viscut totalment amagada al públic lector en català fins a l'any 2016. Òbviament, no parlem de públic que pugua tenir accés a la seua obra en italià i, a més, proposar-ne alguna traducció parcial. En el cas de Merini, fins ara, hi ha algun poema aïllat en revistes—per exemple, el poeta Marc Romera la tria per a la revista *Caràcters*, número

68— o a la xarxa. Les raons d'aquest oblit, inexplicables si pensem en la qualitat i la potència de la seua obra —no oblidem que l'any 1993 guanyà el premi Eugenio Montale i l'any 1996 l'Acadèmia francesa la proposà per al premi Nobel—, caldrà buscar-les en els elements que afavoreixen l'ocultació de les genealogies de dones, siguen d'autores o de traductores.

En el cas que ens ocupa, abans de determinar la importància del pont creatiu que ja s'ha establert de manera definitiva gràcies a les traduccions de Nora Albert i Meritxell Cucurella-Jorba —fetes per a dues editorials relativament petites i independents com Arrela i Cafè Central/Eumo—, haurem de recordar que l'obra d'Alda Merini tampoc no ha obtingut un gran reconeixement al país transalpí, si parem atenció a les nòmines d'algunes de les antologies de referència de poesia del segle xx —com ara les de Pier Vincenzo Mengaldo (Mondadori), Edoardo Esposito (Feltrinelli) o Giacomo Debenedetti (Garzanti). I ací caldria obrir també un parèntesi per a demanar-nos si la desaparició de la veu de les poetesses d'aquests espais de «poder literari» és un fet neutral, o si, en canvi, podria estar lligada a la ideologia dels grans grups editorials italians, els quals assumeixen com a «canòniques» propostes que exclouen sistemàticament l'obra de poetesses necessàries i importants per al desenvolupament del discurs poètic actual. Sabem que qualsevol tria implica decisions i, tal vegada, també «desaparicions», és cert; però tampoc no serem tan ingènues per a creure, a hores d'ara, en el miratge de la casualitat, el desconeixement o la neutralitat: si els responsables d'aquestes antologies són antòlegs —que, a més, fan part de l'Acadèmia— i les veus sacrificades són sempre les de les autores, serà necessari observar-les amb una bona dosi de distància crítica. El cas de Merini, malauradament, no és excepcional. De fet, llevat de la incorporació d'obres fonamentals com la d'Amelia Rosselli —que en seria l'honrosa excepció—, el que trobem en general a les pàgines d'aquests estudis —teòrics o antològics— respecte a la literatura produïda per dones és silenci, un silenci dens i injust.

Malgrat aquesta realitat, l'obra d'Alda Merini fou reconeguda pels poetes canònics des del començament: publica els primers poemes amb 15 anys i ràpidament la seua poesia és incorporada a dues antologies —*Antologia della poesia italiana contemporanea 1909-1949* (Giacinto Spagnoletti, 1950) i *Poetesse del Novecento* (Giovanni Scheiwiller, 1951)—; l'any 1953 publica el seu primer llibre de poemes, *La presenza di Orfeo*, i dos anys després dos poemaris més, *Paura di Dio* i *Nozze romane*. Aquestes són les primeres mostres d'una poètica que continuà creixent imparabile, tot i les experiències extremes d'una vida travessada per la malaltia mental —amb el patiment generat per les estades a diversos centres psiquiàtrics aïllada i allunyada de la família— i que culminaren amb la publicació del llibre *La Terra Santa* (1984). Però el seu vigor poètic va continuar perquè, com afirma Marc Romera, «Alda Merini, com una au Fènix, ressorgia del seu incendi mental, humà, a cada llibre que escrivia» (2014: 47), de manera que després de *La Terra Santa* vingueren molts volums, entre els quals també destacà *Clinica dell'abandono* (2003). L'obra prolífica de Merini va aparèixer a diverses editorials italianes totalment consolidades —Bompiani, Einaudi, Lietocolle, Mondadori, Rizzoli...— i d'arreu del territori, amb la qual

cosa no era difícil accedir a la seua obra. Aquesta realitat, però, no queda reflectida, com ja hem indicat, a les estructures que practiquen la transmissió canònica d'autors i obres. Però tampoc no troba ressò en una literatura com la catalana que, en general, s'ha centrat en la traducció d'obres de narrativa italiana, deixant de banda altres propostes i creant els «buits enormes» que identificava Assumpta Camps.

Així, doncs, amb l'obra de Merini tenim al davant un cas literari en què els buits s'evidencien no només en l'estudi de la seua obra i en l'espai que pertoca a la literatura d'origen, sinó també en el buit al qual s'han enfrontat les traductores al català: fins ara, no s'havia traduït cap obra d'aquesta autora. La seua sort, al contrari, ha estat una mica més benèvola en una literatura tan pròxima com l'espanyola, en què s'han traduït *Poesías de Alda Merini* (Mercedes Arriaga. Fundación Cajasol, 1999), *La tierra santa* (Editorial Pre-Textos, 2002), *Baladas no pagadas* (Jeannette Lozano. La Poesía, señor hidalgo, 2005), *Clínica del abandono* (Delfina Muschietti. Bajo la Luna, 2008), *Cuerpo de amor* (Jeannette Lozano. Vaso Roto Ediciones, 2009), *Magnificat* (Jeannette Lozano. Vaso Roto Ediciones, 2009), *La carne de los ángeles* (Jeannette Lozano. Vaso Roto Ediciones, 2009) i *La vida fácil. Silabario* (Chiara Giordano i Javier Echalecu. Trama Editorial, 2017). Amb aquest panorama de traduccions, irregular i deficitari, convé tanmateix que ens felicitem perquè, malgrat tot, a casa nostra hi han arribat finalment dues de les obres més significatives de l'escriptora italiana gràcies, en primer lloc, a la voluntat individual de Nora Albert i de Meritxell Cucurella-Jorba com a traductores; i, en segon lloc, a l'aposta editorial de Cafè Central/Eumo i Arrela.

Per això, el gest valent de llançar-se a l'abisme i sense xarxa, sostingudes per la pròpia creativitat, per l'enlluernament i per l'escriptura d'una poetessa com Alda Merini i també per la passió per la llengua pròpia —totes dues són poetesses, també—, els ha permès de superar els entrebancs que, inevitablement, sorgeixen quan parlem no només de la publicació de poesia en català, sinó de la publicació de poesia traduïda al català. És ací que caldria destacar que en la seua actitud literària rau un compromís arrelat i fecund que les situa en eixe espai identificat per Godayol com a «triplement subaltern» (2008).

És important destacar que la voluntat d'aquestes dues traductores és ferma i decidida, com es pot llegir als paratextos de les seues traduccions, i totes dues intervenen de manera conscient a la traducció que ens proposen. És obvi, com apunta África Vidal Claramonte, que una traducció és un «proceso nunca neutro y éticamente complejo» (2009: 49), raons per les quals tampoc no seran neutres les perspectives i decisions que adopten les traductores a l'hora de (re) crear els textos d'Alda Merini. Però més enllà de les decisions individuals que cadascuna de les traductores haja pres a l'hora de fer les versions dels poemes, el fet que considerem essencial és que, amb les seues propostes, intenten completar els «buits» de la nostra literatura, exactament igual que feia Montserrat Abelló quan va publicar l'antologia *Cares a la finestra* (1993), en què seleccionava i traduïa l'obra de vint poetesses de parla anglesa, i justificava la tria d'aquesta manera:

L'impuls de fer aquesta antologia de dones poetes de parla anglesa em vingué donat per diverses raons: adonar-me del poc conegudes que eren aquí la majoria d'aquestes poetes, les traduccions gairebé inexistentes i la tradició poètica nostra, d'alt nivell en molts casos, però bastant desfasada quant a noves tendències i, sobretot, la falta de precursors o models en què emmirallar-nos en un país com el nostre, en el qual la poesia de dones sempre ha estat mirada des d'una òptica masculina, com una poesia menor. (1993: 13)

De la mateixa manera que Abelló detectava, respecte a les poetesses en llengua anglesa, que hi havia un desconeixement en la literatura catalana, una manca de genealogies literàries que serviren de model a les escriptores actuals i que, en conseqüència, calia introduir-ne els textos per a «enriquir-la i oxigenar-la» (Godayol 2008: 45), Cucurella-Jorba i Albert han dut a terme una operació similar amb l'obra d'Alda Merini. És evident que encara hi ha moltíssima feina per endavant —de moment només tenim traduïdes dues obres poètiques d'una autora que en va escriure vora quaranta—; però, pel cap baix, el públic lector en català té ara la possibilitat d'endinsar-se en un dels mons literaris més inquietants i misteriosos de la poesia italiana del segle XX. La seua lucidesa dolorosa i quasi irònica, el seu misticisme o, com diu Romera, la seua:

[...] conversió del dolor a través d'una religiositat ambigua, del deliri sense auto-complaença, provenen d'una possibilitat de restauració del misteri de la llum, que gràcies a l'acte de posar nom, de dir, aconsegueix la transsubstanciació de l'ésser, el qui escriu i el qui llegeix. (2014: 47)

En aquest sentit, si la salvació mitjançant l'escriptura pertoca a «qui escriu i a qui llegeix», nosaltres diríem que també —i necessàriament— a qui tradueix, perquè, com indica Godayol, «el llenguatge no és ni innocent ni referencial, i les equivalències no són ni naturals ni unidireccionals» (2008: 48). El fet, doncs, d'exercir amb llibertat i sense cap suport institucional previ —tot i que després han vingut els reconeixements en forma de premi<sup>12</sup> o d'ajuda a la traducció—<sup>13</sup> aquesta tasca desinteressada és un esforç lloable que, tot i que evidencia les absències que la nostra literatura encara té pel que fa a la connexió i creació de ponts interculturals, palesa la voluntat de les traductores de fer visible la potència de la lírica d'Alda Merini.

Així, doncs, gràcies a les seues accions casualment paral·leles de visibilització, s'ha generat un terratrèmol per al públic lector en català que, de cop i volta, s'ha trobat al davant un univers que desconeixia completament. Esperem i desitgem que les pròximes traduccions d'Alda Merini —així com les d'altres poetesses italianes també importants per a les nostres genealogies— ens arriben de forma més constant i equilibrada. La recepció de les seues obres implica un canvi

12. *Clínica de l'abandó* va rebre el XII Premi Jordi Domènech de Traducció de Poesia, convocat per Cafè Central Poesia amb el suport de la Fundació Banc Sabadell.

13. Nora Albert va rebre una ajuda per a la traducció de *La Terra Santa* de la Casa delle Traduzioni (Roma).

profund en el nostre paradigma lector que hem de pair a poc a poc si, com suggereix Antònia Cabanilles quan ressenya la traducció de l'assaig *I de sobre sóc aquí a punt de refer el món* (2017) —en què la poetessa quebequesa Nicole Brossard reflexiona al voltant de les seues experiències amb la traducció—, considerem que Alda Merini fa part indissolublement de la literatura catalana:

[...] vull acabar amb un dels fragments incorporats que planteja un tema fonamental que cal tenir molt present quan estudiem les èpoques literàries i la història de la literatura en una determinada llengua, una qüestió polèmica que ens remet als formalistes russos: «Concebo els textos traduïts en llengua francesa com si formessin part de la creació en llengua francesa perquè el capteniment de l'altre, en el seu paisatge lingüístic, les seves posades en escena existencials i cognitives, excita el meu propi capteniment quan s'interposa en el centre blanc de la meua llengua. D'això no me'n sé estar» (2017: 14). La pregunta és inevitable: *Instal·lacions i Museu de l'os i de l'aire* de Nicole Brossard, traduïdes per Antoni Clapés, formen part de la literatura catalana? (Cabanilles 2017: 39)

Comptat i debatut, aquesta última pregunta ens retorna a les diverses qüestions teòriques suggerides al llarg de l'article; però, sobretot, a la primera pàgina, en què s'apunta, a partir de les paraules de Francesc Parcerisas, la connexió fonamental entre tradició i canòn a partir del valor fundacional de la traducció com a acte simbòlic. Per tant, si l'obra d'Alda Merini ha estat decisiva per la creació d'una genealogia lligada profundament a la construcció d'una identitat marginal —en el seu cas, molt especialment, el de les dones malaltes amb cossos i ments travessats des de i pel dolor—, qui s'endinse en el seu univers altament líric i punyent en català tindrà l'oportunitat de sentir tota la seua força renovada i ser alhora testimoni de com la paraula té la força de donar-nos, novament, vida més enllà de la nostra «pàtria A4», com diria la gran poetessa romanesa Ana Blandiana. Benvingudes siguen, doncs, aquestes dues obres pioneres que, esperem, obriran el camí a futures traduccions que ampliaran la nòmina, enfortiran i normalitzaran les connexions entre la literatura en català i en italià. Ara sí que hem travessat el pont, ara sí podem dir que la poesia d'Alda Merini és definitivament nostra.

### Referències bibliogràfiques

- ABELLÓ, MONTSERRAT (1993). *Cares a la finestra*. Sabadell: AUSA.
- ÁLVAREZ, NIEVES (2017). *Descubrir lo que se sabe. Estudio de género en 48 premios de poesía*. Madrid: Ediciones Tigres de Papel - Asociación Genealogías.
- BARJAU RIU, EUSTAQUIO (1995). «La traducción de textos poéticos». Dins: MARCO BORILLO, JOSEP (ed.). *La traducció literària*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I, p. 59-80.
- BENJAMIN, WALTER (1996 [1923]). «La tarea del traductor». Dins: LÓPEZ GARCÍA, DÁMASO (ed.). *Teorías de la traducción*. Conca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha.
- BLANDIANA, ANA (2017 [2010]). *La por de la literatura*. Trad.: Corina Oproae. Mallorca: AdiA Edicions; Barcelona: Cafè Central.

- BORIA, Adriana (2008). «La literatura como traducción: los estereotipos de género». *De Signis*, 12, p. 57-66.
- BONNEFOY, Yves (2002 [1996]). *La traducción de la poesía*. Trad.: Arturo Carrera. València: Pre-Textos.
- BROSSARD, Nicole (2017 [2015]). *I de sobte sóc aquí a punt de refer el món*. Trad.: Antoni Clapés. Mallorca: AdiA Edicions; Barcelona: Cafè Central.
- BUSH, Peter (1998). «Literary translation. Practices». Dins: BAKER, Mona (ed.). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Londres: Routledge.
- CABANILLES, Antònia (2017). «Traduir: refer el món». *Caràcters*, 80, p. 39.
- CAMPS, Assumpta (2003). «20 anys de literatura italiana de dona en traducció». *Estudis de llengua i literatura catalanes XLVI, Miscel·lania Joan Veny / 2*. Montserrat: Abadia de Montserrat, p. 301-312.
- EVEN-ZOHAR, Itamar (1978). «The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem». Dins: HOLMES, James; LAMBERT, José; VAN DEN BROECK, Raymond (ed.). *Literature and Translation: New Perspectives in Literary Studies*. Lovaina: Acco.
- GODAYOL, Pilar (2000). *Espais de frontera. Gènere i traducció*. Vic: Eumo.
- (2000). «Triplement subalternes». *Quaderns. Revista de Traducció*, 15, p. 41-50.
- (2011). «Gènere i traducció en català. Bases arqueològiques per a un estat de la qüestió». *MonTI. Monografias de Traducción e Interpretación*, 3, p. 53-73.
- HAGERTY FOX, Miguel José (2005). «Presos de palabras. El síndrome de Estocolmo y la traducción literaria». Dins: GARCÍA DE TORO, Ana Cristina; GARCÍA IZQUIERDO, Isabel (ed.). *Experiencias de traducción: reflexiones desde la práctica traductora*, p. 121-128.
- HERNÁNDEZ GONZÁLEZ, Isabel (2015). *Literatura comparada, canon y traducción: una aproximación europea al concepto de literatura mundial a través del género de la novela corta*. Madrid: Escolar y Mayo.
- MERINI, Alda (1984). *La Terra Santa*. Milà: Scheiwiller.
- (2003). *Clínica dell'abbandono*. Torí: Einaudi.
- (2016). *La Terra Santa*. Trad.: Nora Albert. Maó: Arrela.
- (2016). *Clínica de l'abandó*. Trad.: Meritxell Cucurella-Jorba. Vic: Eumo.
- OLIVA, Salvador (1995). «Sobre els elements suposadament intraduïbles de la traducció literària». Dins: MARCO BORILLO, Josep (ed.). *La traducció literària*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I, p. 81-92.
- PARCERISAS, Francesc (1995). «Traducció, edició, ideologia». Dins: MARCO BORILLO, Josep (ed.). *La traducció literària*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I, p. 93-105.
- PINYOL I TORRENTS, Ramon (2006). «Les escriptors catalanes vuitcentistes i la traducció». *Quaderns. Revista de Traducció*, 13, p. 67-75.
- RIBA, Carles (1951 [1942]). *Elegies de Bierville*. Barcelona: Óssa Menor.
- ROMERA, Marc (2014). «Marc Romera tria Alda Merini». *Caràcters*, 68, p. 47.
- SANTAEMLLIA, José (2011). «Mujer y traducción: geografías, voces, identidades». *MonTI. Monografias de Traducción e Interpretación*, 3, p. 9-28.
- SILES, Jaime (2001). *Más allá de los signos*. Madrid: Huerga y Fierro.
- (2005). *Poesía y traducción: cuestiones de detalle*. Saragossa: Prensas de la Universidad de Zaragoza.
- VIDAL CLARAMONTE, María del Carmen África (2009). «A vueltas con la traducción en el siglo XXI». *MonTI. Monografias de Traducción e Interpretación*, 1, p. 49-58.